

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

M 20

Årsmärken för jordbruket.

Vid besvarandet av denna frågelista torde märkas, att man icke önskar avskrifter av bondepraktikan.

Följ vid uppskrivandet noga den språkliga form som märket eller tydan har i sagesmannens framställning, omskriv den ej.

Märken för sådd, slätter och skörd komma att efterfrågas i listor som behandla dessa ämnen.

Man sökte gärna i förväg tecken som skulle utvisa, hur kommande års skörd skulle bli. Dessa förebådande tecken tog man oftast av naturen, dels av märkesdagarnas väderlek och övriga naturföreteelser, dels ock av djur och växter.

Utom naturen kunde man även finna förebådande tecken av inträffande händelser, men detta var dock ej på långt när så vanligt.

Märkesdagar som ansetts giva tecken rörande kommande års skörd äro t.ex.: Gallus, Anders, Paulus, Blasius, Sigfrid, Petri Cathedra ("Peter Katt", "Peter kart"), Mattias, fettisdagen, "40 martyrer", Tiburtius, 1 maj, Erik, Urbanus. Märkesdagar voro också högtidsdagarna såsom: juldagen, kyndelmässodagen, vårfrudagen, påskdagarna, pingstdagen, midsommardagen. Även högtidsnätter i allmänhet voro förebådande: "Stormar det högtidsnätter blir det hårt år."

Vilka uppgifter, talesätt eller rim knyter man till dessa och andra märkesdagar? Exempel:

Natten mot Paulusdagen sätter man ut en skål med vatten, "Paulus-skåla" eller "ärtskåla", fryser det i den, så blir det bra skörd, hårdare det frös i den, större ärthopar skulle man få, "och får man ärter, nog får man annan mat också". (Man menar, att ärter äro så pass ömtåliga, att om året blir gynnsamt för dem, så blir det också gynnsamt för all annan årsväxt.) (Ång.) Själva Paulusdagen bör dock vara vacker: "Påvelsmässodagens vackra väder gjorde god råg." (Smål. 92:45.)

Sigfridsdagen (15 febr.) skall det vara alldeles lugnt om det skall vara bra. Blåser det den dagen, så att ett medspår blåser igen, så blir det halvt svagår, blåsa båda medspåren igen blir det helt

2.
svagår. Från annat håll finnes en helt motsatt uppgift: är det blåst med stora drivor den dagen, så blir det stora kornhögar på logen. (Ång)

"Petri kart", "40 martyrer" m.fl. dagar bör det vara blidväder om det skall bli gott år.

"Om 'n Valle frys om härn, så frys 'n Erik om tärn å 'n Jacke om hele fotn." (Ång.)

(Valle = Valborgsmässodagen, härn = hälen, tärn = tårna, Jacke = Jakob Ersmässgnärn (l. -knarrn) kallar man kall blåst vid ersmässtiden. Den bådär gott år. (Ång. 141:3.)

"När det regnar på Galle
då växer det korn på knalle." (Vgl. 111:234.)

"Om stubben bär hatt
Tommesmässenatt
då blir hele jora fullsatt." (Smål. 92:45.)

"Var det tö på kyndelsmäss, bådade det missväxt, kyla och klart väder var bättre.

Kyndelsmäss tö,
mången mans nö,
låga kor (korn) och rutti hö." (Häls. 2009:4.)

Skiner solen på juldagen (fettisdagen, palmsöndagen), så pass länge, att man hinner sadla en häst, så blir det gott år (eller: gott "rågår").

"Fryser det hårt vårfrunatten,
får du rum med ditt ängahö i sommarhatten." (Smål. 3119:8.)

"Pinsdaregn å goss piger ä sällan gott." (Dal. 190:3. Pingstregn har i vissa delar av landet ansetts skadligt, det kommer just under "statiden", då frömjöl blåst ner från träden, och samman med detta skall det verka som "etter" på växtligheten. "Godspiga" benämner man en flicka, som är enda barnet och arvtagerska. En sådan kan ofta vara dryg och självmedveten, så att den, som blir gift med henne, ej all tid får det så bra, därav här liknelsen med pingstdagsregn.)

När det "regnar i öppen bok" på midsommardagen (d.v.s. under högmässan blir det god årsväxt. (Vgl. 111:229.)

Kalender- och månårader har man även tagit märken av. Exempel:

"När mars kommer med ny i nordavvind blir ej varmt i luften förrän vid Eskilsmässe (12 juni), men bådär gott år utan frost." (Smål. 92:43.)

Om de tre första dagarna i Disa ej äro mulna, skall säden frysa under sommaren. (Dal. 2536.)

"Disen fläkta" (säges då det blåser vid Disa; spår mycken säd nästa sommar)." Ordb. Dal. fläxa.

Även en del tider i övrigt ha betraktats som märkestider, t.ex. advent som kallats för "varslan", vintertiden omkring Paulusdagen, våren i sin helhet. Ex.: "Påsmässvintern skall vara kall, då blir det bra år." "Våt och kall vår ger ett gott äringsår." (Smål. 92:43.)

Även av naturföreteelser i övrigt har man tagit märken, ex. av snö, rimfrost, dimma. Det gäller då oftast dessa företeelsers förekomst vid vissa bestämda tidpunkter.

Mycken rimfrost i advent bådär gott år; rimfrost i skogen vid jul och nyår bådär god skörd; är det mycken snö i "veden" (skogen, träden) under julen, så att den böjes ned, så blir det "goår", oxen komma att bli så tunga, att de hänga på samma sätt på hösten; är det så stort moln som en "matsäck" på himmelen på trefaldighetsdagen så får man tillräckligt med regn under sommaren.

Under julen togos frosttydor av dimmorna (Tornedalen): låg dimman vid bergens fot kom frosten att härja lågmarkerna, låg den upp efter bergsidorna, härjades höglänt mark, låg den på bergstopparna skonade frosten ingenting, utan det blev nödår. (Nb. 1211:2.)

Faller första snön på ljusan dag, då alla munnar äro öppna, så blir det svagår. (Ång.)

"Om det kommer snö medan lövet sitter på träden, blir det glamme (glupskt) år därpå. Fodret blir näringsfattigt." (Häls. 1963:1.)

"Då snödrivorna lägga sig på norrsidan om gärdesgårdarna, blir det stora drösar (sädeshögar) av sommarens skörd." (Häls. 2022:1.)

Om isen (på Storsjön) vräker och far fram och tillbaka under islossningen, så blir det regnig sommar och höet får flyta i vatten. (Jtl.)

En viss vak, som uppstår vid islossningen, kallas "säsråka", man tar märken av dess olika riktning, bredd och ojämnheter hurudan sädesskörden skall bli. (Stybbersmark, Arnäs sn, Ång. Märket tages ännu av de äldsta i byn, de yngre däremot ha nu börjat förlora kännedomen om det.)

Man tog tydor också av växter och djur. Ex.:

"Om lövskogen blir bra tjock om våren tätt med löv - så anses det båda gott år för skörden." (Ång.)

Om lövet spricker ut ojämnt - en del träd ha stora, andra små

löv - blir säden ojämnt mogen. (Vgl. 929:1.)

När aspen bär många hängen, blir det mycket hö och halm. (Vgl. 109:328 b2.) Om aspen och alen "palma" rikligt på våren, blir det mycken havre. (Vgl. 25:65.)

"Björkens blomhängen förebåda rågrödan och hasselns havregrödan.: (Hall. Fageredsmålet, s. 311.)

Gott "kornmärke" om hæggen blommar rikligt. (Smål. 685:5.)

Är det mycket kottar på grantullarna, så blir det gott vårsädår. (Upl. 26:3.)

Blir det mycket nya grankottar för året, blir det mycken potatis. (Vml. 438:2.)

"Kabbelökaflo um vörn ger höflo um sommarn." (Vgl. 111:397.)

"Blev marken gul av 'kornfibblor', troddes kornet bliva bra." (Smål. 685:5.)

"Om skålsvampar äro fulla med sporer, blir god gröda." (Smål. 673:5.)

Korn och blåbär "följas åt" - god blåbärsskörd, god kornskörd. (Vb. 1969:1.)

Förekommer det mycken hare (även ekorre), så är det svagårsmärke. (Norrl.)

Satt sädesärlan högt, då man såg henne första gången på våren, så skulle det bli stora hopar dråse på hösten.

Om göken sitter nära gärdesgården när han höres första gången, så blir det icke gott år, ju längre bort han sitter, ju bättre är det (Lpl.)

Taltrasten sjunger: "Furubröbit!" när han väntar svagår. (Vb. 88:60.)

Det blir gott kornår om den första tordyvel, man fick se, hade mycket löss på sig under buken. (Gotl. 2443.)

Äro fläckarna på ryggen av nyckelpigan flera än sju, blir säden dyr, annars tvärtom. (95:4.)

Dansande myggsvärmar förutspå grödan allt efter som man av deras rörelser kan tyda, att de "stamp furun" eller "mal". (Vb. 88:60.)

Är "sädesmasken" (en liten gul mask, som kommer upp vid vårbruket) stor och tjock, så bådår det gott år, är den liten, blir det svagår. (Vb. 1969:1.)

Är det stora tomrum i äggen på våren, så blir det gott år. (Ång. 88:5.) Från annat håll finnes en motsatt uppgift: "äro våräggen väl

fyllda, bli också ladorna fulla på sommarn." (Häls. 2022:1.)

Leker mörten tidigt på våren, så blir det god skörd, annars tvärtom. (Vgl. 929:1.)

Inträffade händelser ansågos ibland, dock ej ofta, giva förebud för kommande års skörd. Ex.:

Om man bakar kakor, och sista kakan blir liten, så blir det "goår", den kakan var "liksom inpå". (Jtl.)

Om barn gärna synas vilja baka lerkakor, så bådär det nödår. (Vrml. 6295.)

"En del bruka få märken i drömmar om kommande år": drömmer man att kor gå i åkerstycken, blir det kallt och fruset år med frusen årsväxt.

"När harven ryker och dyngvagnen dryper, då blir det gott år" (eller: mycken råg. Vgl. 111:295, 408, 417). Därmed menar man väl, att man har mustig gödsel, och att väderleken varit gynnsam, så att åkern vid vårbruket är lagom torr.

Av sista kärven eller sista hölasset har man gärna velat taga märken. Äro de större än de övriga kärvarna och lassen, så blir det stor skörd nästa år, annars tvärtom.

En viss trakt kan också stå som ett märkesområde för omgivande bygd, ex.:

"Då det slår fel på Gingrid lider,

Härna sider o Wångebo ås,

är ej gott sätta ko i bås."

(Slår skörden fel på dessa ställen, så blir det ingenting på andra ställen heller. Vgl. 111:95.)

Årsmärken för jordbruket.

Vid besvarandet av denna frågelista torde märkas, att man icke önskar avskrifter av bondepraktikan.

Följ vid uppskrivandet noga den språkliga form som märket eller tydan har i sagesmannens framställning, omskriv den ej!

Märken för sådd, slätter och skörd komma att efterfrågas i listor som behandla dessa ämnen.

Man sökte gärna i förväg tecken som skulle utvisa, hur kommande års skörd skulle bli. Dessa förebådande tecken tog man oftast av naturen, dels av märkesdagarnas väderlek och övriga naturföreteelser, dels ock av djur och växter.

Utom naturen kunde man även finna förebådande tecken av inträffande händelser, men detta var dock ej på långt när så vanligt.

Märkesdagar som ansetts giva tecken rörande kommande års skörd äro t.ex.: Gallus, Anders, Paulus, Blasius, Sigfrid, Petri Cathedra ("Peter Katt", "Peter kart"), Mattias, fettisdagen, "40 martyrer", Tiburtius, 1 maj, Erik, Urbanus. Märkesdagar voro också högtidsdagarna såsom: juldagen, kyndelsmässodagen, vårfrudagen, påskdagarna, pingstdagen, midsommardagen. Även högtidsnätter i allmänhet voro förebådande: "Stormar det högtidsnätter blir det hårt år."

Vilka uppgifter, talesätt eller rim knyter man till dessa och andra märkesdagar?
Exempel:

Natten mot Paulusdagen sätter man ut en skål med vatten, "Paulusskåla" eller "ärtskåla", fryser det i den, så blir det bra skörd, hårdare det frös i den, större ärthopar skulle man få, "och får man ärter, nog får man annan mat också". (Man menar, att ärter äro så pass ömtåliga, att om året blir gynnsamt för dem, så blir det också gynnsamt för all annan årsväxt.) (Ång.) Själva Paulusdagen bör dock vara vacker: "Påvelsmässodagens vackra väder gjorde god råg." (Smål. 92:45.)

Sigfridsdagen (15 febr.) skall det vara alldeles lugnt om det skall vara bra. Blåser det den dagen, så att ett medspår blåser igen, så blir det halvt svagår, blåsa båda medspåren igen blir det helt svagår. Från annat håll finnes en helt motsatt uppgift: är det blåst med stora drivor den dagen, så blir det stora kornhögar på logen. (Ång.)

"Petri kart", "40 martyrer" m.fl. dagar bör det vara blidväder om det skall bli gott år.

"Om 'n Valle frys om härn, så frys 'n Erik om tärn å 'n Jacke om hele fotn." (Ång.)
(Valle = Valborgsmässodagen, härn = hälen, tärn = tärna, Jacke = Jakob.)

Ersmässgnärn (el. -knarrn) kallar man kall blåst vid ersmässtiden. Den bådär gott år. (Ång. 141:3).

"När det regnar på Galle
då växer det korn på knalle." (Vgl. 111:234).

"Om stubben bär hatt
Tommesmässenatt
då blir hele jora fullsatt." (Smål. 92:45)

"Var det tö på kyndelsmäss, bådade det missväxt, kyla och klart väder var bättre:

Kyndelsmäss tö,
mången mans nö,
låga kor (korn) och rutti hö," (Häls, 2009:4).

Skiner solen på judagen (fettisdagen, palmsöndagen), så pass länge, att man hinner sadla en häst, så blir det gott år (eller: gott "rågår").

"Fryser det hårt vårfrunatten,
får du rum med ditt ängahö i sommarhatten," (Smål. 3119:8.)

"Pinsdaregn å goss piger ä sällan gott." (Dal. 190:3. Pingstregn har i vissa delar av landet ansetts skadligt, det kommer just under "statiden", då frömjöl blåst ner från träden, och samman med detta skall det verka som "etter" på växtligheten. "Godspiga" benämnder man en flicka, som är enda barnet och arvtagerska. En sådan kan ofta vara dryg och självmedveten, så att den, som blir gift med henne, ej alltid får det så bra, därav här liknelsen med pingstdagsregn.)

"När det "regnar i öppen bok" på midsommardagen (d.v.s. under högmässan) blir det god årsväxt. (Vgl. 111:229.)

Kalender- och månånader har man även tagit märken av. Exempel: "När mars kommer med ny i nordanvind blir ej varmt i luften förrän vid Eskilsmässe (12 juni), men bådär gott år utan frost," (Smål. 92:43.)

Om de tre första dagarna i Disa ej äro mulna, skall säden frysa under sommaren. (Dal. 2536.)

"Disen fläkta" (säges då det blåser vid Disa; spår mycken säd nästa sommar).

Ordb. Dal. fläxa.

Även en del tider i övrigt ha betraktats som märkestider, t.ex. advent som kallats för "varslan", vintertiden omkring Paulusdagen, våren i sin helhet. Ex.: "Påls-mässvintern skall vara kall, då blir det bra år." "Våt och kall vår ger ett gott äringsår," (Smål. 92:43.)

Även av naturföreteelser i övrigt har man tagit märken, ex. av snö, rimfrost, dimma. Det gäller då oftast dessa företeelsers förekomst vid vissa bestämda tidpunkter.

Mycken rimfrost i advent bådär gott år; rimfrost i skogen vid jul och nyår bådär god skörd; är det mycken snö i "veden" (skogen, träden) under julen, så att den böjes ned, så blir det "goår", axen komma att bli så tunga, att de hänga på samma sätt på hösten; är det så stort moln som en "matsäck" på himmelen på trefaldighetsdagen så får man tillräckligt med regn under sommaren.

Under julen togos frosttydor av dimmorna (Tornedalen): låg dimman vid bergens fot kom frosten att härja lågmarkerna, låg den upp efter bergsidorna, härjades höglänt mark, låg den på bergstopparna skonade frosten ingenting, utan det blev nödår. (Nb. 1211:2.)

Faller första snön på ljusan dag, då alla munnar äro öppna, så blir det svagår. (Ång.)

"Om det kommer snö medan lövet sitter på träden, blir det glamme (glupskt) år därpå. Fodret blir näringsfattigt." (Häls, 1963:1.)

"Då snödrivorna lägga sig på norrsidan om gärdesgårdarna, blir det stora drösar (sädeshögar) av sommarens skörd," (Häls. 2022:1.)

Om isen (på Storsjön) vräker och far fram och tillbaka under islossningen, så blir det regnig sommar och höst får flyta i vatten. (Jtl.)

En viss vak, som uppstår vid islossningen, kalls "säsråka", man tar märken av dess olika riktning, bredd och ojämnheter hurudan sädesskörden skall bli. (Stybbersmark, Arnäs sn, Ång. Märket tages ännu av de äldsta i byn, de yngre däremot ha nu börjat förlora kännedomen om det.)

Man tog tydor också av växter och djur. Ex.:

"Om lövskogen blir bra tjock om våren tätt med löv - så anses det båda gott år för skörden." (Ång.)

Om lövet spricker ut ojämnt - en del träd ha stora, andra små löv - blir säden ojämnt mogen. (Vgl. 929:1.)

När apsen bär många hängen, blir det mycket hö och halm, (Vgl. 109:328 b2.)
Om aspen och alen "palma" rikligt på våren, blir det mycken havre, (Vgl. 25:65.)
"Björkens blomhängen förebåda råggrödan och hasselns havregrödan," (Hall. Fagereds-
målet, s. 311.)
Gott "kornmärke" om hæggen blommor rikligt. (Smål. 685:5.)
Är det mycket kottar på grantullarna, så blir det gott vårsädår. (Upl. 26:3.)
Blir det mycket nya grankottar för året, blir det mycken potatis. (Vml. 438:2.)
"Kabbelökaflo um vårn ger höflo um sommarn." (Vgl. 111:397.)
"Blev marken gul av 'kornfibblor', troddes kornet bliva bra." (Smål. 685:5.)
"Om skålsvampar äro fulla med sporer, blir god gröda," (Smål. 673:5.)
Korn och blåbär "följas åt" - god blåbärsskörd, god kornskörd. (Vb. 1969:1.)
Förekommer det mycken hare (även ekorre), så är det svagårsmärke. (Norrl.)
Satt sädesärlan högt, då man såg henne första gången på våren, så skulle det bli
stora hopar dråse på hösten.
Om göken sitter nära gärdesgården när han höres första gången, så blir det icke
gott år, ju längre bort han sitter, ju bättre är det. (Lpl.)
Taltrasten sjunger: "Furubröbit!" när han väntar svagår. (Vb. 88:60)
Det blir gott kornår om den första tordyvel, man fick se, hade mycket löss på
sig under buken. (Gotl. 2443.)
Äro fläckarna på ryggen av nyckelpigan flera än sju, blir säden dyr, annars
tvärtom. (95:4.)
Dansande myggsvärmar förutspå grödan allt efter som man av deras rörelser kan
tyda, att de "stamp furun" eller "mal". (Vb. 88:60,)
Är "sädesmasken" (en liten gul mask, som kommer upp vid vårbruket) stor och tjock,
så bådår det gott år, är den liten, blir det svagår. (Vb. 1969:1.)
Är det stora tomrum i äggen på våren, så blir det gott år, (Ång. 88:5.) Från an-
nat håll finnes en motsatt uppgift: "Äro våräggen väl fyllda, bli också ladorna
fulla på sommarn." (Häls. 2022:1.)
Leker mörten tidigt på våren, så blir det god skörd, annars tvärtom. (Vgl. 929:1.)

Inträffade händelser ansågos ibland, dock ej ofta, giva förebud för kommande års
skörd. Ex.:

Om man bakar kakor, och sista kakan blir liten, så blir det "goår", den kakan var
"liksom inpå". (Jtl.)

Om barn gärna synas vilja baka lerkakor, så bådär det nödär. (Vrml. 6295.)

"En del bruka få märken i drömmar om kommande år": drömmer man att kor gå i åkerstycken, blir det kallt och fruset år med frusen årsväxt.

"När harven ryker och dyngvagnen dryper, då blir det gott år" (eller: mycken råg. Vgl. 111:295, 408, 417). Därmed menar man väl, att man har mustig gödsel, och att väderleken varit gynnsam, så att åkern vid vårbruket är lagom torr.

Av sista kärven eller sista hölasset har man gärna velat taga märken. Äro de större än de övriga kärvarna och lassen, så blir det stor skörd nästa år, annars tvärtom.

En viss trakt kan också stå som ett märkesområde för omgivande bygd, ex.:

"Då det slår fel på Gingrid lider,
Härna sider o Wångebo ås,
är ej gott sätta ko i bås."

(Slår skörden fel på dessa ställen, så blir det ingenting på andra ställen heller. Vgl. 111:95.)